

Anatomija identiteta Teorijsko problematiziranje identiteta

U ovom ćemo se istraživanju baviti teorijskim definiranjem kolektivnog identiteta i čimbenika koji utječu na njegovu izgradnju. Pritom ćemo se oslanjati na sada već "klasičnu", zapadnoeuropsku i američku literaturu s tog područja, tj. na djela B. Andersona, F. Bartha, A. D. Smitha i E. Gellnera. Svaki od ova četiri autora svojim je teorijskim konceptima donio bitne doprinose području proučavanja kolektivnog identiteta. Naša je pak namjera pružiti cjelovitu teoriju koja bi trebala ujediniti bitne točke njihovih teorijskih koncepata.

Možda je u našem nastojanju izbor ključnih autora preuzak. To može predstavljati problem ako bi ujetovalo izostanak nekoga bitnoga teorijskog zaključka. Stoga je konzultirana i novija sociološka literatura koja se bavi proučavanjem fenomena nacija i nacionalizama. Kao vodič, koristit ćemo knjigu V. Katunarića „Sporna zajednica“ koja je svojevrsni pregled svih novijih teorija s područja proučavanja nacije i nacionalizama.

Pristup je temi problemski, uz pozivanje na suvremene povijesne događaje. Iz tog će razloga pojedini teorijski uvidi biti prekidani kratkim esejističkim odlomcima.

Usmjerenost na recentne povijesne događaje odvest će nas na aktualna pitanja koja se tiču globalizacijskih procesa. U tom će se kontekstu ukratko prikazati kako globalizacijski procesi mogu utjecati na izgradnju kolektivnog identiteta. Surha prikaza neće biti pružanje iscrpne slike tih procesa, već pružanje šire teorijske perspektive u proučavanju kolektivnog identiteta.

Ključne riječi: kolektivni identitet, nacija, nacionalizam, država

Uvod

U suvremenim teorijskim pristupima identitetu naglašava se činjenica da je identitet dinamična pojava koja se gradi kroz procese. U tom kontekstu često se govori o izgradnji, projektiranju ili konstruiranju identiteta. Ovakav pristup podrazumijeva da pri stvaranju identiteta postoji neki plan ili projekt koji se nastoji realizirati. Projekte zamišljaju i provode određene grupe i pojedinci. U literaturi se takve grupe nazivaju *elitama*. Elite mogu biti političke, kulturne i ekonomske.

U kulturnu elitu ubrajamo i znanstvenike koji svojim djelovanjem mogu doprinijeti konstruiranju identiteta. U ovom će se članku pokazati da je to samo jedan od aspekata koji određuje nastanak identiteta. No, toj ćemo se činjenici vratiti nešto kasnije.

Na početku izlaganja nastojat ćemo dokazati činjenicu da je kolektivni identitet bitno *proces*. Procesi u kojima nastaje identitet bitno su određeni ljudskim djelovanjem i međudjelovanjem na skupnoj i pojedinačnoj razini. U prvom će se poglavlju naznačiti vrste međudjelovanja te istaknuti da se svijest o zajedništvu i razlici događa u sferi kulture. Iako identitet nastaje u međudjelovanju više sfera, sami procesi identifikacije događaju se u sferi kulture. Različite kulturološke odrednice (jezik, tradicija, religija, vjerovanje u zajedničko porijeklo) služe kao materijal za te procese.

Iako se, po jednoj definiciji, etnologija ponajprije bavi *etnosima*, njihovom kulturom, porijeklom tj. etničkim identitetima, ovdje će se posebna pozornost posvetiti naciji i nacionalnom identitetu.¹

Isključivo *kulturalni* i *povijesni* pristup u etnologiji često je bio kritiziran zbog zanemarivanja političke dimenzije. *Politička besvijest* etnologije "mirisala" je na ideologiju. Međutim, svrha je tematiziranja nacionalnog identiteta to što nas analiza nacije nedvosmisleno prebacuje iz sfere kulture u sferu politike, države i moći. Vidjet ćemo da je za konstituciju nacionalnog identiteta (i svakog drugog) bitna moć i odnos spram moći.

Bavit ćemo se nadnacionalnim karakterom moći te državama za koje ćemo ustvrditi da su najsolidniji spremnici moći u modernom svijetu. Takva će nas razmišljanja odvesti do kategorija društva te nadnacionalnog sustava moći i nejednakosti.

Naš izlet u globalni svijet završit će cjelovitom teorijom što se odnosi na čimbenike koji utječu na izgradnju kolektivnog identiteta.

¹ Bratanić u članku *Poimanje rada na etnološkom atlasu Europe i susjednih zemalja* navodi definiciju etnologije: „Etnologija je znanost o kulturi i ljudskim grupama kao nosiocima kulture.“ Ljudske grupe koje se proučavaju jesu etnosi: „Nakon Bromleja glavni predmet etnologije su etnosi, narodi.“ „Pojam etnos je prvi put upotrijebio Širokogorov koji ga je definirao (1923) kao grupu ljudi koja govori istim jezikom, priznaje zajedničko porijeklo, ima zajednički kompleks običaja i načina života, koje čuva i prenosi tradicija, a po kojem se razlikuje od ostalih takvih grupa (Bromlej 1973).“ Etnosi se ne stvaraju voljom ljudi: „Ove se jedinice ne stvaraju voljom ljudi već kao rezultat historijskog procesa.“ „Kao karakteristika tog etnosa specijalnu ulogu igra recipročna diferencijacija antiteze 'mi'-'oni', jedan vrlo karakterističan trag etnosa je također njegova određena stabilnost.“

Identitet

O čemu je u stvari riječ kada govorimo o identitetu? Naše razmatranje možemo početi kratkim izletom u povijest zapadne filozofije koja je pojam identiteta smatrala svojom središnjom ontološkom kategorijom. Nećemo se ovdje posebno baviti pojedinim filozofima, nego ćemo naznačiti nekoliko bitnih značajki pojma *identitet*.

Zašto počinjemo s filozofskim pojmom identiteta? Zato što smatramo da je misaona tradicija zapadne filozofije uvelike utjecala na pojmovne okvire koje i danas koristimo kako u znanstvenom diskursu, tako i u svakodnevnom govoru. Dodatno smatramo da će nam kratko tematiziranje povijesti pojma *identitet* pomoći da teorijski iscrpno ocrtamo tu 'neuhvatljivu zvjerku' koju nazivamo identitet. Naime, smatramo da će nam povijest filozofije najbolje pokazati što pojam identiteta više *nije*.

Riječ identitet dolazi od latinskog *identitas* koje u korijenu ima riječ *idem* što znači *isto*. *Identitas* bismo mogli prevesti kao istost ili istovjetnost. Dakle, riječ identitet označuje odnos po kojem je neko biće, pojava ili svojstvo jednako samom sebi. U tom bi smislu pojam *identificirati* značio *poistovjetiti*.

Pojam identitet proizašao je iz logike i filozofije i prvotno je značio istovjetnost stvari i bića u sveopćoj mijeni. Identitet je, shodno tome, označavao bitna svojstva nekog predmeta ili bića, dakle, ono trajno svojstvo koje je, na primjer, kamen činilo kamenom. Dakle, pojam identitet je, u logici i filozofiji, pokrивao, popularno filozofski rečeno, 'cjelinu bića' i bio agens koji je ta bića, uopće, činio bićima. Drugim riječima, u kontekstu filozofske tradicije koju smo ponajprije naslijedili od starih Grka, identitet je bio središnja ontološka kategorija.

No, što nam ta spoznaja danas znači? Uzimamo li danas pojam identiteta u gore naznačenom smislu?

Da bismo odgovorili na ova pitanja, opet ćemo posegnuti za filozofskom tradicijom, točnije za Aristotelom, i njegovom podjelom na prirodna i umjetna bića.

Prirodna su bića ona koja su 'samonikla', 'prirodna' ili, kako bi rekao Aristotel, ona koja se sama od sebe kreću. Prirodna bića postoje neovisno o čovjekovom djelovanju i spoznaji. U prirodna bića spadaju i svi prirodni predmeti i prirodni objekti (izuzev životinja). Bića koja je čovjek svojim djelovanjem stavio u kretanje i na taj način stvorio su tzv. bića kulture. Podjela je umjetna te služi samo za olakšano razumijevanje jer je i čovjek, tvorac kulture, prirodno biće određeno svojom vrstom.

No, kako stvar stoji s modernim pojmom identiteta u okviru dosadašnjih razmatranja?

Kada u svakodnevnom govoru upotrebljavamo pojam identitet opisujući nekog pojedinca ili osobu, opisujemo li pritom tog pojedinca kao prirodno biće određeno svojom vrstom ili pak uvijek mislimo na tog određenog pojedinca, upravljanog vlastitom svijesću i voljom, određenog njegovim djelovanjima i razmišljanjima?

Je li neki kolektivni identitet (npr., nacija), koji je sastavljen od skupa pojedinaca, nešto samoniklo, prirodna stvar koja sama od sebe postoji te se sama od sebe mijenja?

Je li nacija prirodni predmet neovisan o ljudskom djelovanju i spoznaji?

Ili, jednostavnije rečeno, spada li identitet u kategoriju prirodnih bića, objekata koji postoje neovisno o ljudskoj volji i djelovanju?

Ako se složimo s tvrdnjom da pri modernom korištenju pojma identitet uvijek posežemo za jedinstvenom ljudskom jedinkom koja nije jednaka ni jednoj drugoj, dakle, jedinkom koja ima svoju vlastitu svijest i volju, onda zasigurno možemo zaključiti da skup takvih jedinki što čini neki kolektivni identitet nije prirodni predmet neovisan o ljudskoj volji, djelovanju i spoznaji. Ovo je razlikovanje vrlo važno jer pitanje kolektivnog identiteta izravno smješta u područje društvenosti, kulture i politike. Iz ovoga slijedi da stav koji, na primjer, naciju svrstava u klasu prirodnih predmeta s biologijskim karakteristikama (poznati su znanstveni stavovi koji naciju promatraju kroz pojmove etnogeneze i krvnog srodstva naroda) postaje prvorazredno političko pitanje. U spoznajno-teorijskom smislu kod ovakvih stavova dolazi do striktno podjele između subjekta i objekta spoznaje, gdje se nacija objektivizira, tj. promatra kao prirodni objekt.²

Ovaj stav zamagljuje činjenicu da je identitet produkt djelovanja te zanemaruje gore iznesenu fundamentalnu *istinu* da u društvenoj sferi, na koju smo ograničili pojam identitet, imamo 'posla' sa subjektima, prema kojima imamo i moralnu odgovornost. To, naravno, ne znači da pojam objekta u spoznajno-teorijskom smislu, te proces objektiviranja u ontološkom smislu, možemo potpuno zanemariti.

U konstituciji identiteta, u stvari, dolazi do stalne logičke antinomije u kojoj subjekti i objekti, ovisno od rakursa, konstantno mijenjaju mjesta. Bitna je značajka ovog događanja procesualnost u kojoj na polju ljudskog međudjelovanja (pojedinač-pojedinač, grupa-grupa, grupa-pojedinač) subjekti postaju objektima, a objekti subjektima.

U spoznajno-teorijskom smislu pri istraživanju identiteta (i u drugim istraživanjima), istraživač-znanstvenik susreće se s poznatim paradoksom lašca. Objekt koji se promatra ujedno je i subjekt s kojim istraživač dolazi u međudjelovanje. Istraživač koji je subjekt spoznavanja, ujedno je i objekt na koji se djeluje. U toj igri djelovanja i međudjelovanja nastaje spoznaja i samospoznaja, riječju, *znanje* koje je produkt ljudske povijesne prakse.

Uzmimo primjer: kod procesa samospoznaje (koji možemo podijeliti na introspekciju i na simboličko smještanje sebe u okolinu) subjekt stalno prolazi kroz proces obje-

² Bratanić, u istom članku, o etnološkom spoznajno-teorijskom konceptu kaže: "Svaka empirijska znanost (u koje spada i etnologija) mora imati svoj predmet koji postoji nezavisno od čovjekove volje. Svaki pravi predmet ima mnogo aspekata. Nasuprot tome predmetnost je onaj aspekt općeg predmeta koji je izabran za znanstveno istraživanje od strane znanstvenika." „Predmet etnologije su narodi, etnosi, a predmetnost je tradicijska svakodnevna kultura“.

ktivizacije (u procesu introspekcije on objektivizira osjećaje i tjelesnost dok u procesu simboličkog smještanja u okolinu on traži 'objektivnu', društvenu potvrdu vlastite vrijednosti), pretakanja svoje subjektivnosti u objektivitet. Objektivitet, s druge strane, konstituira i potvrđuje subjektivitet. Proces konstitucije može 'zapeti' na bilo kojem od dva navedena pola. Kao što smo već istaknuli, jednostrano opredmećivanje nacije može imati za posljedicu zanemarivanje činjenice da se nacije sastoje od subjekata. Posljedice su poznate: žrtvovanje tisuće 'subjekata' radi opstanka nacije.

S druge strane, subjektivitetu može izostati objektivacija. U našem primjeru, kod procesa samospoznaje to može imati za posljedicu 'prestanak introspekcije', tj. ukiđanje tjelesnosti, smrt ili možda nedostatak društvene potvrde koja za posljedicu, u psihološkoj sferi, može imati nedostatak samopoštovanja.

Da zaključimo, identitet je, prije svega, produkt ljudskog djelovanja i međudjelovanja, spoznaje i samospoznaje, riječju, *ljudske povijesne prakse*. Bitna je njegova značajka procesualnost. Naime, on uvijek nastaje i konstituira se u procesu.

Način konstituiranja identiteta ovisi o vrstama ljudskih međudjelovanja i procesa.

Za konstituiranje identiteta bitne su ove sfere ljudskih odnosa:

1. Sfera intimnih odnosa koja spada u područje privatnog. Dominantan socijalni sklop u toj sferi odnosa jest obitelj. Obitelj osigurava natalitet, dakle, materijalno postojanje ljudske jedinice, subjekta. Obitelj je prva i najznačajnija stepenica u izgradnji *osobnog identiteta* svakog čovjeka jer se kroz nju provodi prva socijalizacija pojedinca u grupu i društvo. U obitelji vlada značajan stupanj emotivne povezanosti koji osigurava visok stupanj solidarnosti. Obitelj je vrlo važna stepenica za normalan psihički i fizički razvoj čovjeka.

U sferu intimnih odnosa stavit ćemo i odnos pojedinca prema samome sebi, svojoj osobnosti, dakle, svom osobnom identitetu, svojoj osobnoj povijesti. Iako bi područje intimnosti i osobnog identiteta po definiciji trebalo spadati u privatnu sferu, u kasnoj modernosti i postmodernosti zamjetna je intimizacija javnog i globalnog prostora. Od mnoštva osobnih identiteta, izdvojit ćemo rodni, profesionalni i vjerski identitet. Možda se čini neopravdano ove identitete ubrojiti u sferu intimnih odnosa, no, to činimo zato što stvar promatramo u okvirima moderniteta i modernitetu karakteristične društvene situacije u kojoj su se ovi identiteti mahom povukli u privatnu sferu. Ovakav se zaključak posebno čini 'klimav' u pitanjima rodnog i vjerskog identiteta koji su i u modernitetu bremeniti političkim konotacijama. Svjedoci smo političke borbe za prava spolova te bujanja političkoga vjerskog fundamentalizma različitih vrsta. Možda bi poštenije bilo složiti se sa zaključkom da sva tri nabrojena identiteta, ovisno o situaciji u društvu, imaju tendenciju pretakanja iz privatne u javnu sferu, i obrnuto.

2. Sfera ekonomskih odnosa i ekonomske razmjene. Ekonomska sfera dotiče se privatnog i javnog područja. Naime, primarno se, u kapitalizmu, ekonomski zadovoljavaju privatni interesi i potrebe, s tim, da područje javnog čini tržište koje posreduje i omogućuje zadovoljenje privatnih interesa i potreba. Dakle, područje

javnog u ekonomskoj sferi čini tržište koje danas uvelike nadilazi granice određene državama. Ovo je iznimno važna činjenica koju je nužno imati u vidu pri analizi globalnih kretanja i globalizacije. No, u ekonomskoj se sferi ne zadovoljavaju samo, strogo materijalno shvaćeni, interesi i potrebe. Ekonomska sfera može zadovoljiti i potrebu za identifikacijom i pripadnošću grupi, klasi, zajednici. Pretakanje ekonomskih odnosa u sferu društvenosti, po klasičnom shvaćanju, stvara *klase i klasni identitet*. Ne kupuje se samo 'materijalna potreba', nego i identitet. Zanimljivo je iznijeti podatak da je po marksističkoj teoriji klasni identitet trebao biti revolucionarni integrativni moment na globalnoj razini. Tijek povijesti tu je tvrdnju opovrgnuo prevagnuvši u korist nacionalnog identiteta. Revolucije su se vodile u okviru nacija. Za ekonomsku sferu bitno je istaknuti da ona ovisi o podjeli i organizaciji rada, tehnološkom razvoju proizvodnih snaga, vlasničkim odnosima, raspodjeli i količini kapitala, financijskim i novčanim poslovanjima itd. Takvi pokazatelji bitno određuju vrstu ekonomskog sustava. Jedan od takvih sustava jest globalno važni kapitalizam. Ekonomska sfera osigurava materijalnu osnovu za opstanak pojedinaca, grupa, zajednica i država.

3. Sfera političkih odnosa. Trebala bi se ticati isključivo javnog područja djelovanja. Dakle, politički odnosi ponajprije se tiču djelovanja u zajednici i za zajednicu putem općeg interesa. Političko djelovanje uspostavlja ustanove ili se provodi kroz ustanove koje reguliraju život u zajednici te osiguravaju njen kontinuitet i opstanak. Dobro političko djelovanje, kroz brigu za zajednicu, brine se i za pojedinca. Brine se za njegovu zaštitu, zaštitu njegova vlasništva, života, zaštitu njegovih prava, riječju, brine se za njegov skladan razvoj i napredak. Kroz političke ustanove struji moć koja omogućuje primjenu različitih oblika vlasti i vladavina kao specifičnih oblika političkog djelovanja. Za našu je analizu vrlo važno naglasiti da moć u sferi politike proizlazi iz konsenzusa članova zajednice za određene oblike primjene moći i vlasti. Naime, kako Hannah Arendt (1970) pokazuje analizirajući revolucionarne prevrate, posluš državljana prema vlasti, zakonima, ustanovama ili vladarima najviše ovisi o javnom mišljenju kroz koje se manifestira pozitivna potpora i opće prihvatanje tog oblika vlasti. Ovo je iznimno važna spoznaja koja nam osvjetljava zašto nešto naizgled banalno kao *zamišljena zajednica* (u interpretaciji B. Andersona to je parafraza nacije) ima toliku političku moć. No, to nam pojašnjava i zašto se nacija-država može korumpirati. Promjena sadržaja i opsega javnog mnijenja (karakteristična za proces globalizacije) može destabilizirati već formirane zajednice pokazujući nam često zanemarenu moć simbola, načela i uvjerenja. Moć i vlast produciraju fizičku silu pomoću koje se osigurava prisila na red, na unutarnjem planu, te ratna sila na vanjskom planu. Ratna sila može izazvati fizičko uništenje pojedinaca i zajednica. Ona osigurava sredstva za prisilu, podjarmljivanje i oduzimanje slobode. Ona je izvor stalne opasnosti koja izaziva strah i nepovjerenje koje je izvor stalnih napetosti među političkim subjektima. Percepcija opasnosti i rizika može imati ključnu ulogu u konstituciji političke zajednice. Politički su subjekti prema van slobodni kada posjeduju političku samostalnost, dakle, mogućnost samostalnoga političkog odlučivanja te kada su kao takvi priznati od drugih političkih subjekata.

Prevladavajući oblik političkog organiziranja u današnje vrijeme jest moderna država, još ćemo dodati, nacija-država.

Sfera političkih odnosa dominantno pribavlja moć za fizičku silu.

4. Sfera kulture. Najjednostavnije rečeno, sferu kulture nazvat ćemo carstvom znakova. Carstvom znakova upravlja sustav znakova koji nazivamo jezikom. Znakovi, kao što znamo, posreduju svim ljudskim odnosima. Pomoću znakova mi postajemo svjesni odnosa i procesa, pomoću njih mi usmjeravamo i koordiniramo (politička i ekonomska) djelovanja, stvaramo prostore zajedništva i razlike, komunicirajući preko znakova prenosimo osjećaje, znanja i iskustva u prostornom i vremenskom smislu, kodificiramo društvene i pravne norme, znakovima zapisujemo događaje stvarajući sjećanja i povijest, njima zapisujemo mnijenja i znanja, riječju, njima artikuliramo stvarnost.

Sfera kulture sadrži jezik, društvene norme i običaje, mnijenja i znanja, religiju, mitologiju, zajednička sjećanja i povijest.

Bitno je naglasiti da u sferi kulture nastaje percepcija, artikulacija i shvaćanje **istosti i razlike**, tj. *identiteta* i razlike. (U političkoj sferi dominantno je *priznavanje istovjetnosti* i razlike, tj. priznavanje identiteta.)

Kroz **djelovanje** u sferama koje smo do sada naveli (**intimnoj, političkoj, ekonomskoj i kulturnoj**), pojedinci i grupe, skupljajući iskustvo, znanje te razmjenjujući informacije, dolaze do **razumijevanja i artikulacije sličnosti i razlika**. Kroz djelovanja oni istodobno **grade i razumijevaju** osobni i kolektivni **identitet, osmišljavajući i pripitomljavajući** stvarnost na osobnoj i grupnoj razini. No, proces je povratan. Kroz razumijevanje i artikulaciju, oni istodobno i djeluju gradeći osobni i kolektivni identitet.

Sfera kulture kroz artikulaciju identiteta dominantno pribavlja smisao ljudskom djelovanju.

Bitna značajka procesualnosti u četiri navedene sfere jest njihova međusobna interakcija, isprepletenost i međuovisnost u izgradnji identiteta. Koja će od sfera odnosa biti odlučujuća u izgradnji identiteta, najviše ovisi o povijesnoj situaciji nekog vremena i vrsti identiteta koji se proučava. Pod povijesnom situacijom najprije mislimo na odnose moći koji postoje u određenom vremenu i na određenom prostoru. Odnosi moći uvjetuju koja će se sfera odnošenja isticati u izgradnji identiteta. Za analizu dinamike sfera, poslužit će nam Castellsova podjela vrsta identiteta (v. bilješku 3). Ona će nam poslužiti kao teorijski okvir za otkrivanje dinamike identiteta u globalnim procesima. O tome ćemo nešto više reći kasnije.

U ovom smo istraživanju odlučili veću pažnju posvetiti najuspješnijem i najmoćnijem kolektivnom identitetu modernog doba, nacionalnom. Kada kažemo da je nacionalni identitet najmoćniji i najuspješniji, onda mislimo da od svih identiteta koje smo ovlaš spomenuli, nacionalni danas ima najveći utjecaj na život ljudi na globalnoj razini. U novije vrijeme, ozbiljnije mu konkurira jedino vjerski identitet u obliku panislamizma.

Odgovor na pitanje zašto je nacionalni identitet najmoćniji i najuspješniji nadilazi opseg ovoga članka.

Navest ćemo samo nekoliko natuknica koje ćemo kasnije detaljnije tematizirati. Jedan od mogućih odgovora na postavljeno pitanje jest tvrdnja da se nacija sustavno, u potpunosti uklapa u nadnacionalni sustav moći liberalizma koji ima primat u globalnim razmjerima. Pod primatom mislimo da je liberalizam (alias liberalni kapitalizam) kao sustav u globalnim odnosima snaga uspio skupiti najveću količinu moći, u većini slučajeva na račun drugih. Pod moći mislimo materijalnu, fizičku i kulturnu moć.

Liberalizam je kao svoje točke moći producirao liberalne nacije-države. Nećemo istraživati koliko se nacija uklapala u komunistički nadnacionalni sustav, no, danas je izvjesno da većina komunističkih zemalja koje su opstale ima nacionalni karakter.

Projektu panislamizma, tj. ujedinjavanja muslimanskih zemalja na vjerskoj osnovi, ne odgovara nacionalna razjedinjenost. No, pitanje je koliko je panislamizam konstruktivan sustav, a koliko samo *identitet otpora* u procesima globalizacije o kojima ćemo nešto kasnije govoriti.

Najveća količina moći koju je liberalni sustav producirao nije jedini razlog njegove uspješnosti. Po našem mišljenju, drugi je razlog stabilnost. Liberalni je sustav, izvlačeći u jednom trenutku maksimalnu korist za cjelinu sustava, ujedno izvlačio maksimalnu korist za dijelove sustava, nacije-države (naravno ne sve, uglavnom zapadne, razvijene).

U okviru skladnog djelovanja sustava, liberalna nacija-država mogla je optimalno izvršavati svoju funkciju – zadovoljavati potrebe većine svojih pripadnika u sve četiri sfere odnošenja. Zadovoljavati potrebe većine svojih pripadnika u sve četiri sfere odnošenja, s gledišta cjeline države kao sustava, znači posvećivati jednaku pažnju svima trima sferama. To stvara sklad u kojem se ni jednoj sferi ne posvećuje prevelika pažnja. Tim nastojanjima država je uspijevala stvoriti stabilnost.

Dva su razloga za koja smatramo da su prometnula liberalnu naciju-državu u najuspješniji oblik udruživanja u modernom dobu:

1. najveća količina moći koju je sustav, pa time i država, posjedovala u odnosu na konkurente i
2. stabilnost u odnosu na konkurente.

Svi ostali oblici udruživanja (u modernitetu ih je bilo nekoliko: komunistička država, vjerska država, nacional-socijalistička država) nastojali su istaknuti jednu nauštrb neke druge sfere odnošenja. U konačnici, takve su zajednice pokazivale ili izrazitu nestabilnost, ili nedostatak konkurentnosti u odnosu na liberalnu državu. One su težile ili teže ka podložnosti, nesamostalnosti i raspadu.

Skladni je razvoj liberalne države karakterističan, prije svega, za zreli modernizam koji je okrunjen liberalnom državom blagostanja na Zapadu. Mnogi autori naglašavaju da je skladni razvoj svih sfera liberalne države poremećen daljnjim razvojem

nadnacionalnog sustava moći koji je u okviru svoje paradigme dalje nastavio razvijati ekonomske odnose. To je poremetilo funkcioniranje država u četiri sfere.

Detaljniju analizu tih procesa ostavljamo za sljedeće poglavlje u kojem ćemo izravnije govoriti o državi, naciji, nadnacionalnom sustavu moći i nejednakosti.

Nadnacionalni sustav moći, društvo, država, nacija

U prethodnom smo poglavlju kroz apstraktne teorijske pojmove krišom uvukli pojmove liberalizam, nacija, država, nacija-država. Za daljnju analizu, neke ćemo od tih pojmova kategorijski osvjetliti postavljajući ih u međusobne odnose ovisnosti. Najprije ćemo uvesti kategoriju glavnog (općeg) sustava moći koji ima nadnacionalni karakter. Kao današnji prevladavajući opći sustav moći možemo imenovati, već spomenuti, liberalni-kapitalizam koji ima primat u globalnim razmjerima. Na globalnom planu liberalizmu se suprotstavlja ili se suprotstavljao, prije svih, komunizam (boljševizam) i danas sve jači vjerski fundamentalizam u liku panislamizma (Katunarić, 2003).

Hoćemo li na globalnoj sceni imati pojavu još nekoga globalnog sustava, zanimljivo je pitanje. No, to nije tema ovog istraživanja.

Zbog daljnje analize i kvalitetnijeg osvjetljavanja situacije, slijedeći Katunarića, uvest ćemo pojam društvo. Društvo je opći pojam koji se odnosi na sve oblike zajedničkog života ljudi (Katunarić, 2003: 50). Društvo ima dvije dimenzije (Katunarić, 2003: 53).

Društvo možemo definirati kao skup horizontalnih i vertikalnih veza među pojedincima i ljudskim grupama koje reproduciraju ili unapređuju postojeći oblik nejednakosti i moći, uključujući i grupne granice. No, vrlo je važno naglasiti da je društvo i skup veza i djelovanja koje taj poredak mogu i dokinuti. Tako je barem bilo u pojedinim razdobljima novovjekovne povijesti. Posao društvenih znanstvenika trebao bi biti afirmiranje drugih dimenzija društva te kritičko odbacivanje postojećeg stanja (Katunarić, 2003: 53). Razlog za odbacivanje postojećeg stanja jest narav liberalnog sustava.

Liberalni sustav moći projektira društvo kao *konačnu stvarnost* koja se sastoji od dvije sfere: globalnog protoka stvari i nacionalno određene zajednice ljudi (Katunarić, 2003: 53).

Opći sustav moći omogućuje i potiče globalni protok stvari koji se utjelovljuje u slobodnoj trgovini, dok protok ljudi nastoji strogo kontrolirati. Kontrolirajući protok ljudi, opći sustav moći stvara odvojene zajednice ljudi među kojima postoji nejednaka raspodjela bogatstva i moći.

Po tom razumijevanju, nacija, dakle, predstavlja instancu općenitijeg pojma društvo kao sustava moći i nejednakosti.

Prema Katunariću, autor koji je načinio teorijski iskorak prema povezivanju društva kao sustava moći i nacije kao sustava kolektivnog identiteta jest Michael Mann (2003: 253). Prema Mannu, društvo se temelji na četiri stupa moći: ekonomskom, vojnom, političkom i kulturnom. Ovi stupovi moći kristaliziraju se u državama.

Temeljni pojam koji se uvodi u analizu jest pojam moći. Temeljni spremnik moći u suvremenom svijetu jest država. U današnje moderno doba, nijedna se zajednica ne može održavati bez suradnje i sudjelovanja države. Pojam nacija izvodi se iz pojma moderne države. Tzv. nacionalno pitanje onda se svodi na pitanje skupljanja moći koja će producirati ili samostalnu državu ili posebne povlastice neke etničke zajednice unutar neke već oformljene države.

Ako globalno društvo promatramo kao apstraktnu shemu, dakle, kao sustav moći i nejednakosti, nacija-država izranja kao najpostojaniji i najefikasniji spremnik moći. Naime, nacija-država glavno je središte organizirane fizičke sile, ona osim materijalnih sredstava posjeduje ne manje zanemarivu ideološku sposobnost koja stvara neku vrstu manje ili veće odanosti državnom sustavu koji je onda u stanju u kratkom razdoblju mobilizirati velike količine ljudstva za ratne i druge svrhe.

Osim aparata fizičke sile, država posjeduje pravni i politički okvir koji svojim članovima osigurava pravnu, socijalnu zaštitu i obrazovanje. Kapitalu nudi sigurna utočišta, obrazovano i odano ljudstvo, pravni i fiskalni okvir za njegovo neometano cirkuliranje i oplodivanje. Država u makroekonomskoj sferi potiče investicije, razvija financijsko tržište, osigurava ravnomjeran razvoj i punu zaposlenost, potiče izvoz (Keynesova regulacija). Ona zastupa interese svojih tvrtki u inozemstvu. Što je danas možda od presudnog značaja, država osigurava nesmetan rad znanstvenih ustanova, čuva i koristi znanja, osigurava komunikacije.

U okviru globalnoga liberalnog sustava svaka država, kao najefikasniji spremnik moći, nastoji povećati svoju moć, maksimirati korist i blagostanje za sebe i svoje pripadnike ili određene zajednice svojih pripadnika (tu se ponajprije misli na zajednice moćnih pojedinaca koji mogu činiti elitu neke države). Teza koja se ovdje postavlja jest sljedeća: u globalnim odnosima moći država je još uvijek ključni nositelj moći, ključni čimbenik koji određuje ekonomska, populacijska i ostala kretanja, te kao dominantan društveni entitet još uvijek, u najvećoj mjeri, određuje globalno stanje stvari. Nacija i nacionalizam određen državom-nacijom sa svojom, u mnogim poljima partikularističkom politikom, nije svuda samo pasivni promatrač koji se u globalizacijskim procesima osjeća uvijek nelagodno. Postoje, naime, nacije-države koje svojim partikularističkim djelovanjem potiču i stabiliziraju globalizirajuće procese te u njima sudjeluju kao važni sustavni čimbenici.

Teza Michaela Manna, koju ovdje iznosimo, u današnje je vrijeme često osporavana. Mnogi autori u naglašavanju globalizacijskih odnosa pokušavaju argumentirano dokazati da država, kao najčvršći spremnik moći, u globalizacijskim procesima sve više gubi utjecaj i samostalnost. Autori poput Emanula Castellsa (2002) dokazuju da država u *informacijskom dobu* polagano, ali sigurno gubi bitku s *umreženim društvom* koje se javlja kao dominantan oblik udruživanja u postmodernom svijetu. Naime,

u globalnom svijetu koji je sve povezaniji, država polako gubi svoju samostalnost i suverenitet. U uvjetima globalizacije, *civilna društva* (produkti rada državnih ili, kako kaže Castells, *legitimirajućih* ustanova) smanjuju se i rastaču. Razlog je tome *nepostojanje kontinuiteta logike stvaranja moći u globalnoj mreži i logike udruživanja i zastupanja u specifičnim društvima i kulturama* (Castells, 2002: 21).

Doista, u današnjem neoliberalnom svijetu zamjetno je smanjenje funkcija koje je država obavljala u prošlosti. Tu se ponajprije misli na ukidanje socijalnih ugovora između kapitala, radne snage i države što vodi slabljenju socijalne komponente državnog aparata koje pak za posljedicu ima gubitak legitimiteta države u očima građana. Zbog nestabilnosti i nerazvidnosti globalnih procesa, naglašenog profiterstva kompanija i nestabilnog tržišta radne snage, dolazi do nepovjerenja prema kompanijama pa onda, posredno, i prema državi koja promiče globalizacijske procese.

Po Castellsu, svjedoci smo procesa podvajanja nositelja moći, državnog aparata koji podupire globalne nositelje moći, od građana koji svojim pravom glasa čine bazu i temelj političkog sustava. Kao posljedicu takvih kretanja, imamo pojavu *identiteta otpora* kao dominantnog oblika identiteta u suvremenome globaliziranom društvu.³ Identitet otpora nije konstruktivne prirode, nego se po svojoj logici nastoji isključiti iz globalnih procesa određujući ljude više prema onome *što oni jesu nego što oni rade*. U takve oblike identiteta spadaju *komunalizam, vjerski fundamentalizam i nacionalizam* (Castells, 2002).

Takav oblik nacionalizma posebno pogađa, u svjetskim razmjerima, marginalne države-nacije kod kojih je jako izražen gubitak samostalnosti i suverenosti, tj. gubitak materijalne osnove na kojoj se država gradi. No, upravo je gubitak materijalne osnove načelo iz kojeg se napaja nacionalizam u globalnome kapitalističkom društvu. Kod razvijenih zemalja, tzv. dobitnika u globalnom svijetu (zbog već opisanih procesa), zamjetno je i nepovjerenje spram države, tj. identiteta koji država nastoji izgraditi (*legitimirajući identitet*), fragmentacija identiteta, komunalizacija, pa čak i vjerski fundamentalizam, posebno izražen kroz sekte različitih religijskih naslijeđa itd. Postoje

³ Castells (2002): „Budući da se društveno izgrađivanje identiteta uvijek događa u kontekstu koji je označen odnosima moći, predlažem razlikovanje tri oblika i izvora izgradnje identiteta:

1. *Legitimirajući identitet* koji uvode dominantne društvene institucije kako bi proširile i racionalizirale svoju dominaciju u odnosu prema društvenim akterima, tema koja čini srž Sennetove teorije o autoritetu i dominaciji, ali se jednako tako uklapa u razne teorije o nacionalizmu.
2. *Identitet otpora* koji stvaraju oni subjekti koji se nalaze u položajima/uvjetima u kojima su obezvrijeđeni i/ili stigmatizirani logikom dominacije, te tako kopaju rovove za otpor i preživljavanje koji se temelji na načelima koja su različita ili suprotna onima koja prožimaju društvene institucije, kao što Calhoun predlaže u svom objašnjenju pojave politike identiteta.
3. *Projektni identitet* koji nastaje kad društveni akteri, na temelju bilo kakvih, njima dostupnih, kulturnih materijala grade novi identitet koji redefinira njihov položaj u društvu i, to čineći, traže preobrazbu sveukupne društvene strukture. To je, na primjer, slučaj kada feminizam izade iz rovova identiteta otpora i prava žena kako bi izazvao patrijarhalizam, a time i patrijarhalnu obitelj i cijelu strukturu produkcije, reprodukcije, spolnosti i osobnosti na kojoj su se povijesno temeljila društva.“

„Legitimirajući identitet stvara civilno društvo ...“

„Identitet za otpor ... dovodi do stvaranja komuna ili zajednica“ „... projektni identitet, stvara subjekte...“

mnogi pokazatelji da je Castellsovo insistiranje na identitetu otpora kao dominantnom obliku identiteta u današnjem društvu umnogome opravdano, posebno kada se promatraju marginalne države gubitnici, što je slučaj s Hrvatskom i njezinim 'balkanskim okružjem'. No, kod pitanja moći države u globalnom svijetu i sam Castells priznaje da država kao povijesna praksa neće, barem skoro, odumrijeti. On se slaže s Martinom Carnoyom (Castells, 2002: 311) koji tvrdi da je natjecanje među nacijama i dalje funkcija nacionalne politike svake zemlje, a gospodarska privlačnost određene zemlje stranim multinacionalnim kompanijama funkcija je lokalnih gospodarskih, a mi bismo dodali, i pravnih uvjeta. Carnoy zastupa mišljenje da multinacionalne kompanije u velikoj mjeri ovise o svojim matičnim državama koje im pružaju izravnu ili neizravnu zaštitu, te da nacionalne politike ljudskog kapitala ključno utječu na produktivnost gospodarskih subjekata unutar nacionalnog teritorija. Thompson (Castells, 2002: 312), osim odnosa korporacija i države, pridodaje postojanje mnoštva različitih načina pomoću kojih upravljačka moć države-nacije olakšava ili otežava kretanje kapitala, rada, informacija i robe.

Iako je globalna povezanost i međuzavisnost sve veća, zbog čega dolazi do formiranja nadnacionalnih tijela kontrole (MMF-a, WTO-a, EU-a i ostalih), teško je zamisliti da ona mogu opstati ako u svom djelovanju ne slijede interese pojedinih, najснаžnijih članica, i ne potiču njihovo osnaživanje. Castells navodi da su te nadnacionalne organizacije i nastale kako bi osnažile već postojeće države članice, no, zbog nemogućnosti dogovora među članicama, međunarodne organizacije preuzimaju samostalne akcije djelovanja te tako sve više zadobivaju samostalnost. No, kao protuargument njegovoj tvrdnji, može se navesti podatak da nadnacionalne organizacije koje ne zastupaju interese svojih najmoćnijih članica teško preživljavaju na svjetskoj sceni i, u načelu, ne donose nikakve obvezujuće odluke. Za primjer treba analizirati što se u današnje vrijeme događa s UN-om, ekološkim samitima te možda i EU-om. U svim tim organizacijama, kada dođe do zakidanja interesa vodećih članica, dolazi do ozbiljnih kriza u njihovu radu.

Naravno, takve rasprave nadilaze okvire ovoga rada. No, teza o gubitku moći države u globaliziranom svijetu donosi, kod istraživanja nacija i nacionalizama, jednu teorijski veoma važnu posljedicu. Budući da država gubi moć, nacionalizam kao produkt državnog aparata postaje irelevantan. Iako se iz Castellsovog djela takva posljedica ne može jednoznačno izvući, za nas je važno da u tematiziranju nacija i nacionalizma ne zanemarimo taj aspekt. Nacionalizam kao produkt državnog aparata u daljnjem će se tekstu promatrati kroz kategorije formalnog i simboličkog nacionalizma, banalnog i vrućeg. Kao uvod u tu temu, pokušat ćemo dati nekoliko primjera u kojima je vidljiv izrazito nacionalni rad državnog aparata.

U kontekstu izrečene tvrdnje, da se današnje društvo sastoji od dvije sfere – globalnog protoka stvari i nacionalno određene zajednice ljudi, možemo reći da je u slučaju državnog aparata posrijedi konstantna međuigra između otvaranja i zatvaranja, tj. politika koja na globalnom planu nastoji potaknuti otvaranje tržišta, slobodnu trgovinu, razmjenu dobara i cirkuliranje kapitala, ali i koja u tom globalnom kretanju na-

stoji izvući najveću moguću korist za sebe u obliku povećanja profita, ravnomjernog i sveobuhvatnog razvoja svoje zajednice, stalnog povećanja moći i sigurnosti.

Tako, pored politike otvaranja globalnim kretanjima, imamo tendenciju zatvaranja, ekskluziviteta. Ono što pod time mislimo jest selektivan pristup raspodjeli dobara koja nastoji maksimirati bogatstvo zatvarajući ga u nacionalno određene zajednice ili određene skupine unutar nacionalno određenih zajednica (elite).

U tom svjetlu pokazuje se tendencija izgradnje i poboljšanja sustava koji se nalaze unutar nacionalnih granica. Na ekonomskom planu možda najeklatantniji primjer takve dvostruke politike jesu državne subvencije za poljoprivredu kojima se koriste sve najrazvijenije zemlje. Iako na svjetskom tržištu neke nerazvijene zemlje mogu proizvesti velike količine vrlo jeftine hrane, njihova je poljoprivreda dovedena do uništenja zbog postojanja jeftinije hrane koja je proizvedena posredstvom subvencija u najrazvijenijim zemljama. Politikom države u najrazvijenijim je zemljama, protivno zakonima tržišta, potaknut razvoj jedne privredne grane, ne, dakle, zbog krajnjega najracionalnijeg i najisplativijeg ekonomskog rješenja, nego samo zbog politike čuvanja radnih mjesta za domaće stanovništvo. Nasuprot klasičnom liberalnom stajalištu, koje bi u idealnom slučaju izabralo rješenje koje bi dovelo u propast globalno nekonkurentne grane ekonomije, izabire se rješenje u kojem država kroz subvencije nastoji sačuvati konkurentnost, a time i radna mjesta za milijune poljoprivrednika diljem razvijenog svijeta.

Sličan primjer imamo kod politike useljavanja i dobivanja državljanstva. Nijedna država neće dopustiti nekontroliran priljev imigranata i radno sposobnog stanovništva čiji će dolazak prouzročiti preraspodjelu bogatstva, pad standarda i socijalne nemire.

U takvim primjerima najbolje se vidi restriktivan i ekskluzivan pristup koji država zauzima kod nekih pitanja. Vrlo je zanimljivo, ali ekskluzivitet i zatvaranje ne moraju biti nužno praćeni nacionalističkom ekskluzivističkom ideologijom.

Upravo ovaj nesrazmjer između ideologije i prakse državnog aparata poglavito je karakterističan za zapadnu antinacionalističku ideologiju. Praksa i ideologija u nekoj se državi mogu veoma razlikovati i često se i razlikuju. Kod takvog pogleda na ideologiju, imamo posla s klasičnim pojmom ideologije koji se vuče od Marxa, a koji je takvu ideologiju definirao kao tzv. lažnu svijest. Naime, radi se o svjesnom prikrivanju i laganju. U ovom slučaju, imamo zapadnu politiku koja barata isključivo antinacionalističkom ideologijom i univerzalizmom, a u praksi često povlači izrazito nacionalističke i partikularističke poteze.

Katunarić navodi dva autora koji su se bavili gore navedenim temama. To su Michael Bilig i Rogers Brubaker.

Formalni i simbolički, banalni i vrući nacionalizam

Brubaker (Katunarić, 2003: 280) se bavi državljanstvom, tj. načelom državljanstva, koji je iznutra inkluzivan, a izvana ekskluzivan, a u kojem se najbolje ogleda selektivni pristup pojedincima i grupama od strane državnog aparata. Ovaj je zaključak veoma važan za šire razumijevanja nacije i nacionalizma jer uključuje državu i državni aparat. Kao što kaže Katunarić, dio razloga za društveno isključivanje s nacionalizma je prenesen na državu. Nacionalizam pomaže zatvaranju države iako nije jedini agens zatvaranja koji se nalazi i u samoj logici državljanstva. Ovakvim se prikazom osvjetljavaju formalne granice koje zatvaraju neko društvo i pristup njegovim vitalnim ustanovama. Formalne granice produkti su rada državnog aparata i njihovo se postojanje ne mora izražavati simbolički kroz nacionalizam i nacionalističku ideologiju.

Ovime smo razdijelili ekskluzivističko djelovanje država-nacija na formalno i simboličko načelo. Kao što smo vidjeli, formalno je načelo veoma važno za analizu odnoseći se na državu i njen aparat te na globalni sustav moći koji smo promatrali kroz analitičku kategoriju društva. Formalno je načelo često zanemareno u analizama jer je njegov rad tih i polagan i često prikriven antinacionalističkom ideologijom koja služi kao temeljni analitički okvir za kritiziranje nacionalizma. U tom je smjeru veoma važan rad Michaela Biliga kojeg smo prije spomenuli. Bilig u svojoj analizi naglašava tihi rad prikrivenog nacionalizma koji se služi univerzalističkom ideologijom za mimikriju. On ga naziva 'banalnim nacionalizmom' te kaže: "Te navike mišljenja također prelaze nacionalne granice. Kao ideologija, nacionalizam nije omeđen nacionalnim granicama, njegova shvaćanja se šire međunarodno. Georg Bush, najavljujući Zaljevski rat, obraćao se svijetu ... Nacionalizam u suvremenom svijetu postavlja univerzalne ciljeve. Govor o novom svjetskom poretku sugerira da su nacionalno i internacionalno isprepleteni. Pa ipak, jedna nacija napose se upinje predstavljati taj poredak. U sadašnjim okolnostima posebnu pažnju treba posvetiti Sjedinjenim Američkim Državama i njenom nacionalizmu. Iznad svega, taj se nacionalizam činio tako zaboravljenim, tako prirodnim društvenim znanstvenicima, a danas je globalno važan." (Katunarić, 2003: 267-268).

Veoma zanimljive konstatacije kojima možemo biti svjedoci u svakodnevnom životnom iskustvu, na primjer, u industriji zabave koja se globalno distribuira, gdje u filmovima američke produkcije često možemo vidjeti kako u borbi izvanzemaljaca i Zemljana 'Amerikanci' svojim avionima, zastavama i junacima, bez ikakva ustručavanja, govore u ime cijelog svijeta.

U ozbiljnijoj sferi međunarodnih odnosa takve su tendencije vidljive, na primjer, kada se želi opravdati neki rat. Iako su u pozadini sukoba uski nacionalistički interesi pojedine države ili država, opravdanje sukoba (u slučaju zemalja Zapadne alijanse) svodi se na moralne kategorije u kojima se sukobljavaju dobro-loše, demokracija-autoritarnost, sloboda-tiranija, civilizacija-barbarstvo itd.

Iako su sve te stvari razvidne, ne bismo tek tako smjeli svesti sve analitičke kategorije na pojam nacije i nacionalizma jer nemaju korist od globalnog sustava moći samo

'Amerikanci', nego i drugi narodi, tako da se naše promatranje uvijek mora vratiti kategorijama društva i globalnog sustava moći. Također moramo uzeti u obzir da od globalnog sustava moći nemaju koristi svi pripadnici američke nacije ili svi državljani neke zemlje. Ako državu-naciju promatramo kao spremnik moći, onda ćemo nužno doći do zaključka da država u prvome redu pogoduje najmoćnijim strukturama unutar nje, elitama i njihovom kapitalu. Dakle, ni nacija se ne bi smjela promatrati kao jedinstven entitet u kojem ne postoje klasni i socijalni sukobi, u kojem ne postoje obespravljani i odbačeni, ali ni bogati i povlašteni.

Ovakva nabacivanja vraćaju nas na tvrdnje, iznesene na početku, da izgradnja i samopoimanje nacionalnog identiteta nije vezano samo za simboličke strukture poput zastave, imena, jezika koji imaju transparentan, ekskluzivan sadržaj. Identitet može biti cjelokupan način života, tj. samopercepcija o blagostanju, rasipnost, konzumerizam, gomilanje kapitala i roba, maksimiranje vlastitog užitka i hedonizam. To su odrednice identiteta koje nemaju ekskluzivan nacionalni predznak, ali se najbolje mogu ostvariti unutar nacionalnih granica razvijenih država.

Ako ga tako promatramo, on zasigurno poprima implicitne nacionalne konotacije i postaje neizbježan čimbenik u političkim kalkulacijama nacionalnih političara te tako dobiva izvjesnu *nacionalnu težinu*, tj. postaje čimbenik nacionalnih političkih kalkulacija.

Do sada smo po Biligovoj taksonomiji imali posla s banalnim nacionalizmom. Pored banalnog nacionalizma, Bilig uvodi i tzv. vrući nacionalizam, karakterističan za 'barbarske' zemlje, koji je okrutan, divlji i pomalo egzotičan (Katunarić, 2003: 269).

Vrući nacionalizam glasno izgovara društveno isključivanje, netrpeljivost, sukob, izravno proganjajući protivnike, manjine i neprilagođene. Dakle, kod banalnog smo nacionalizma imali tihi, formalni državni aparat koji efikasno provodi partikularističku politiku ne oslanjajući se, dominantno, na ideološki simbolički aparat kojim će podržavati isključivanje.

Nakon ovih napomena, u raspravu ćemo uvesti razlikovanje kod kojeg ćemo banalni nacionalizam više vezati za formalno načelo dok ćemo vrući nacionalizam više vezati za simboličko načelo.

Ovo razlikovanje, jasno, nije apsolutnog karaktera, tj. nije logički isključivo jer u zemljama gdje vlada banalni nacionalizam postoje struje i tendencije koje zastupaju eksplicitno društveno isključivanje, dok u zemljama vrućeg nacionalizma postoje struje koje zastupaju univerzalističku retoriku. Stvari su poprilično fluidne i promjenjive te uvelike ovise o političkim i ekonomskim problemima s kojima se pojedine države i društva susreću.

U tom je kontekstu vrlo zanimljivo, na primjer, pogledati što se dogodilo s antinacionalističkom retorikom u današnje vrijeme na primjeru SAD-a i nekih europskih zemalja. SAD je pretrpio teroristički napad i ugrozu na svome teritoriju te se iz barjaktara antinacionalizma i borbe za ljudska prava pretvorio u nositelja vrućeg nacionalizma koje je postmodernu višestrukost identiteta, toleranciju i javne slobode

pretvorio u jednoobraznu kulturnu isključivost, nepovjerljivost prema razlici, čvrstu podjelu na dobro i zlo i, što je najgore, u prešutno kršenje ljudskih prava koje ima većinsku javnu potporu. Kod europskih zemalja, takve se tendencije najbolje ogleđaju u naraslom euroskepticizmu vodećih zemalja EU-a kod kojih je stanovništvo, a ponegdje i politika izrazito tvrda u obrani svojih nacionalnih interesa – povlastica, blagostanja, kulturnog identiteta.

Možemo zamijetiti tendenciju, da kada se dođe do granica mogućnosti određenog ‘formalnog’ sustava, onda dolazi do obraćanja simboličkom sustavu pomoću kojega se nastoji konsolidirati kakva-takva obrana. Koliko će se ovakve tendencije u zapadnim zemljama nastaviti i zaoštavati, u prvom redu ovisi o granicama njihovih sustava, njihovoj sposobnosti i mogućnosti da se nose s globalnim promjenama. Kada govorimo o granicama sustava, onda ponajprije mislimo na ekonomsku, političku, tehnološku, vojnu pa i ideološku zalihu moći koju ti sustavi posjeduju.

Ovakva nas je analiza prisilila da državu promatramo kao heterogenu pojavu koja svoj organizam uvijek nanovo sastavlja, obnavlja i učvršćuje, a u takvim procesima presudnu ulogu igra nacija i nacionalizam kao oblik kolektivnog identiteta koji državi pruža presudnu simboličku podršku.

Ako uzmemo da je ovakva analiza relevantna, onda možda uzmognemo odgovoriti na pitanje zbog čega u posljednje vrijeme postoji često iskazana bojazan za hrvatski nacionalni identitet. To čudi s obzirom na činjenicu da je Hrvatska samostalna i priznata država sa svojom ekonomijom, vojskom, politikom i kulturom.

Očigledno u globalnim kretanjima spremnik moći koji nazivamo hrvatskom državom nailazi na mnoge poteškoće u suvremenome liberalnom svijetu. Tu se ponajprije misli na nemoć i nekonkurentnost ekonomskog sustava da se nosi s globalnim ekonomskim kretanjima. Ta nemoć utječe na standard i samopercepciju građana kao pripadnika države koji onda sebe doživljavaju kao gubitnike u usporedbi s drugima, što u nemalom broju građana izaziva revolt koji se kanalizira kroz kompenzaciju na simboličkom planu kao briga oko vlastitog identiteta. Ti su procesi dodatno pojačani političkim djelovanjem domaćih nacionalističkih elita koje kanaliziraju i iskorištavaju građansko nezadovoljstvo prenoseći krivnju na globalni sustav moći, ponajprije na Zapad koji je po tom tumačenju onda percipiran kao liberalno-kapitalistička eksploatatorska ‘hidra’ koja je sukrivac za današnju nemoguću situaciju. Na takvu se percepciju vanjskog svijeta još pridodaje sklop političkih pritisaka koje Zapad kroz antinacionalističku ideologiju nastoji nametnuti zemljama Zapadnog Balkana na koje se gleda kao na političke anakronizme koji se još nisu uključili u moderni civilizirani svijet.

Takvi stavovi vrijeđaju nacionalni ponos stvarajući otpor prema vanjskom svijetu. Iako je od strane nacionalističkih ideologa uglavnom pogrešno interpretiran, stav o djelomičnoj krivnji globalnog sustava za današnje teško stanje u zemljama tranzicije djelomično je točan. No, pokazalo se da obrambena politika koja to stalno ističe, potičući zatvaranje, nijednoj zemlji nije donijela puno koristi jer se uglavnom radi o nekonstruktivnim, fanatičnim ideologijama koje ne nude ništa osim sukoba.

Ono što je u ovom kontekstu važno primijetiti jest da se državni spremnik moći, koji u svojim granicama nastoji zadržati bogatstvo, prava i fizičku silu, u kriznim situacijama obraća kulturi i simboličkom poretku uz pomoć kojih nastoji ponovno utvrditi i pojačati svoje granice što su već jednom ustanovljene državnim aparatom vojske i policije. Rezultat je toga nacionalizam, ideologija koja se zalaže za netrpeljivost i isključivanje na osnovi različita kulturnog obilježavanja, ideologija koja potiče stvaranje razlika i odvajanje gradeći na njima svoju političku budućnost.

Ovim smo izlaganjem pokušali naznačiti temu odnosa između simboličkog poretka i državnog poretka, tj. između nacionalizma i države.

Iz navedenih razmatranja mogli bismo izlučiti određenu definiciju nacije i nacionalizma koju smo do sada implicitno koristili u svojim razmatranjima.

Nacija i nacionalizam

Nacija je način oblikovanja kolektivnog identiteta jednog dijela društva kao sustava moći i nejednakosti (Katunarić, 2003: 79). Nacija bi bila činjenica nekog kolektivnog identiteta, dakle, više statičan analitički pojam. No, kao što smo prije naznačili, nacija nije metafizička činjenica, već nešto što se uvijek nanovo mijenja, proizvodi i reproducira.

Ono što naciju stavlja u kretanje, njezin aktivni agens, unutarnji pokretač jest nacionalizam. Nacionalizam se unutar nadnacionalnog sustava može definirati kao politički pokret koji određenu teritorijalnu ili kolektivnu jedinicu, na osnovi različitog kulturnog obilježavanja ili samo različitog tumačenja njezine prošlosti, izdvaja iz nadnacionalnog sustava (Katunarić, 2003: 89).

Cilj izdvajanja može biti uspostava djelomične ili potpune suverenosti putem vlastite države ili višeg stupnja autonomije unutar neke države. Pritom se nacionalizam služi ideološkom propagandom te izgradnjom ekonomskih i političkih ustanova koje su karakteristične za neki nadnacionalni sustav.

Kao što vidimo, nacionalizmu je kao podloga uvijek potreban neki nadnacionalni sustav koji ima univerzalni karakter, a čiju infrastrukturu nacionalizam pretače u lokalni, partikularni oblik. To znači da nacionalizam po sebi nije systemska ideologija, već on često pruža presudnu simboličku podršku pobuđujući snažna i masovna uvjerenja da je nacija nešto što ni pod koju cijenu ne smije doći u pitanje. Nacionalistička retorika gradi uvjerenje da je nacija ono krajnje, nešto samo sebi svrha, da zemaljsko postojanje ima konačni smisao u izgradnji i održavanju nečega što zovemo nacija. Po tome bi nacija bila oblik kolektivnog identiteta koji svojim pripadnicima podaruje smisao njihova djelovanja unutar nadnacionalnog sustava.

Kolektivni identitet i izgradnja identiteta

Ovi zaključci otvaraju nekoliko teorijskih perspektiva u pitanjima kolektivnog identiteta:

1. Identitet je dinamična pojava. Iako je jednom uspostavljen i učvršćen, pa čak i suverenom državom, on se mora stalno obnavljati i producirati. Identitet, dakle, nije samostalan metafizički entitet koji nepromijenjen putuje bespućima povijesti. On je produkt *povijesne prakse* koji se formira i reformira uvjetovan odnosima moći i drugim identitetima.
2. Nužan uvjet uspostave identiteta jest odnos s drugim i uspostavljanje međugrupnih granica. Sadržaj se identiteta mijenja kao funkcija odnosa s drugim, drugim nacijama, globalnim sustavom moći i nejednakosti.
3. Kod analize, identitet se mora povezati s *odnosima moći* koji ga uvjetuju, tj. kolektivni identitet uvijek je uvjetovan odnosima moći. Odnose moći imenovat ćemo *centralnom kategorijom* u izgradnji identiteta. Služeći se Castellsovom podjelom identiteta, možemo zaključiti da će od odnosa moći ovisiti hoće li neki kolektivni identitet 'završiti' kao *legitimirajući* identitet, *projektni* identitet ili *identitet* otpora. Od odnosa moći ovisi hoće li neka grupa, etnos ili nacija smoci snage da izgradi legitimne ustanove, tj. da izgradi svoju državu, ili da preoblikuje društvenu strukturu osvajajući povlašten položaj unutar neke države ili nadnacionalnog sustava moći, ili da se ukopa u rovove otpora. Ako prihvatimo gore rečeno, onda kod analize nacija i nacionalizama uvijek moramo uzeti u obzir državu i države koje su nositelji globalnog sustava moći. Ovdje govorimo o modernoj državi, kao specifičnom, suvremenom obliku vladavine koji na jedinstven povijesni način kanalizira i reproducira moć. To ne znači da u prošlosti nisu postojali kolektivni identiteti koji su bili formirani nekim drugačijim strukturama i odnosima moći. To nas dovodi do zamisli da su i moderni identiteti u određenoj mjeri nasljednici određenih povijesnih identitetnih struktura. One su danas najviše tematizirane kroz pojmove etnos i etnicitet.
4. Identitet je, osim do sada nabrojenim funkcionalnim razlozima, određen i kulturno-povijesnim naslijedom određenog teritorija, kraja, regije. Povijesno naslijedeno kulturno razlikovanje često pruža presudni simbolički materijal koji služi za izgradnju specifična kolektivnog identiteta neke grupe. Dakle, kod analize identiteta moramo uzeti u obzir kulturne sadržaje koji osiguravaju simboličku zalihu za njegovu izgradnju. Sfera kulture sadrži jezik, društvene norme i običaje, mnijenja i znanja, religiju, mitologiju, zajednička sjećanja i povijest. Svaki od tih elemenata može poslužiti kao građevni materijal u izgradnji identiteta. Mišljenja smo da je znanje povijesti i zalih sjećanja, posebno u modernitetu, veoma važan čimbenik u izgradnji identiteta. Pitanje povijesnog kontinuiteta koji se prenosi pomoću sjećanja predstavlja kamen spoticanja za mnoge teoretičare identiteta, posebno nacionalnog. Ovdje smo iznijeli tezu da je za izgradnju identiteta bitno i povijesno naslijedeno razlikovanje identiteta koje se prenosi u sferi kulture. Po našem

mišljenju, ta teza po sebi nije sporna. Sporna su tumačenja razlikovanja identiteta, točnije rečeno, sporno je tumačenje povijesti koje se javlja u određenom trenutku. U tim se tumačenjima posebno naglašava i prenosi uvjerenje i svijest o povijesnom kontinuitetu, zajedničkom porijeklu i izabranosti nekog naroda. Ti sadržaji, po Smithu, čine etničke i nacionalne mitove. Po Smithu, isto tako, etnički mitovi, mitsko-simbolički kompleksi postojali su i u predmodernim vremenima (Smith, 1986). No, to ne znači da se može 'protegnuti' kontinuitet od neke predmoderne etnije do današnje nacije. Po našem mišljenju, bitno je naglasiti da ne postoji *materijalni* kontinuitet, već samo *simbolički* kontinuitet koji se mitski prerađuje u uvjerenje o materijalnom kontinuitetu neke zajednice. Kako pokazuje Anderson (1990: 33), za prikaz materijalnog kontinuiteta neke zajednice, bilo je potrebno novo, *homogeno, prazno* shvaćanje vremena koje je karakteristično za modernitet.⁴ Kao dokazi o materijalnom kontinuitetu, služe kulturni ostaci koji se interpretiraju⁵ kao iznimno stari, drevni i *izvorni* (što god to značilo). Iz uvjerenja o kontinuitetu i zajedničkoj sudbini, nastaje moć simbola koja na osnovi već postojećeg sustava moći stvara zajedništvo i društvenu solidarnost.

5. To nam kazuje da identitet nije samo uvjetovan odnosima moći, nego i sam uvjetuje odnose moći, tj. i sam je, kroz simbole, nositelj moći. Uvjetovanje je identiteta i moći povratno.
6. Iako je identitet kolektivna kategorija, nisu svi pripadnici neke zajednice ili skupa različitih zajednica, tvorcima, idejnim i političkim pokretačima nekoga kolektivnog identiteta. Naime, neki pripadnici zajednice sudjeluju pasivno, a neki aktivno u stvaranju i podržavanju nekoga kolektivnog identiteta. Aktivne skupine obično nazivamo elitama. One po definiciji posjeduju materijalnu, političku i intelektualnu moć što im omogućuje da postanu agensi koji stvara ili podržava neki kolektivni identitet (Gellner, 1998). Kod ovakve analize veoma je koristan pojam ideologije koji je uveo Marx. Pojam ideologije u ovom kontekstu otkriva da ispod službene ideologije uvijek postoje različiti materijalni i politički interesi vladajućih skupina koji se nastoje prikriti, a koji su, u stvari, štetni za većinu pripadnika neke zajednice.
7. Iako su elite i njihovi interesi idejni i politički pokretači kolektivnih identiteta, njihov aktivan rad ne bi urodio plodom bez pasivne podrške većine pripadnika neke

⁴ „Ideja društvenog organizma koji se kalendarski kreće kroz homogeno, prazno vrijeme upravo je analogna ideji nacije koja se također poima kao čvrsta zajednica koja se neprestano i ravnomjerno kreće niz (ili uz) povijest. Jedan Amerikanac neće nikada vidjeti, a kamoli upoznati više od ščice svojih 240 000 000 sunarodnjaka Amerikanaca. Nema pojma čime se oni u danom trenutku bave. Ali on duboko vjeruje u njihovu neprestanu, anonimnu, *istovremenu* aktivnost.

⁵ Ostaci ne samo da se skupljaju i interpretiraju, oni se kreiraju i oživljavaju. Tako dobivamo *izumljenu* tradiciju (Hobsbawm, 1993). Nju sačinjava: „skup praksi, obično upravljanih na osnovi otvoreno ili prešutno prihvaćenih pravila ... koja ... automatski podrazumijevaju kontinuitet s povijesnom prošlošću. Upečatljiv primjer je namjerna izbor gotskog stila u ponovnoj izgradnji britanskog parlamenta te jednako čvrsta odluka da se parlamentarni kabinet restaurira u točno na osnovi istog plana kao i prije.

Ukratko, to su odgovori na nove situacije koji se referiraju na stare situacije ili koji ustanovljavaju svoju vlastitu prošlost putem skoro obaveznog ponavljanja.“ (Katunarić, 2004: 232).

zajednice.⁶ (Kao što smo vidjeli, identitet se može graditi i kroz otpor elitama. U takav identitet spada već spominjani identitet otpora. Bez obzira na to pruža li se otpor ili podrška, ostaje činjenica da su određeni oblici kolektivnog identiteta iznimno popularni.) Zašto su određeni oblici kolektivnog identiteta iznimno popularni kod velike većine pripadnika neke zajednice, veoma je zanimljivo pitanje na koje smo već u našim izlaganjima odgovorili. Velika popularnost određenih kolektivnih identiteta, posebice nacionalnih, proizlazi iz njihove sposobnosti da pruže smisao ljudskom djelovanju i postojanju. Tu ćemo temu malo podrobnije razmotriti.

Do sada smo vidjeli da je nacija oblik kolektivnog identiteta koji svojim pripadnicima podaruje smisao djelovanja. Iz tog je rakursa zanimljivo kako Castells definira identitet: "Pod identitetom, ako se odnosi na društvene aktere, podrazumijevam proces stvaranja smisla na temelju kulturnog atributa ili niza kulturnih atributa kojima je dana prednost u odnosu prema drugim izvorima smisla. (*Zašto im je dana prednost?* Nap. a.)

Identitet se mora razlikovati od onoga što su sociolozi tradicionalno zvali ulogama. Uloge su definirane normama koje su strukturirale društvene ustanove i organizacije. Identiteti su snažniji izvori smisla nego uloge zbog procesa samoizrađivanja i individuacije koje uključuju. (*Upitna teza.* Nap. a.)

Identiteti organiziraju smisao, dok uloge organiziraju funkcije. Smisao društvenog aktera definiram kao simboličku identifikaciju svrhe njegovog djelovanja." (Castells, 2002: 17).

U Castellsovu navodu naznačili smo kako je potrebno podrobnije objasniti tezu da su identiteti snažniji izvori smisla.

Još prije smo nabrojili razloge za uspješnost liberalne nacije-države, pa time i nacije kao kolektivnog identiteta. Ako pratimo taj izvod, onda možemo zaključiti da je zbog nekog razloga u simboličkoj sferi, dakle sferi pružanja smisla, nacija izvanredno uspješna. Mi mislimo da tome nije prvenstveni razlog proces individuacije koji je tu uključen. Stava smo da je Benedict Anderson (1990: 20) najbliži odgovoru kada kaže da nacija daje odgovore s religijskog područja koji se tiču smrti, patnje, slučajnosti i prolaznosti.

O čemu je tu riječ?

Kada kažemo 'smisao', većina ljudi ima neki nejasan oblik razumijevanja tog pojma. U običnom govoru, pojam 'smisao' može imati različite konotacije i odnositi se na različite stvari. Najveći pijetet možda zauzima tzv. pitanje o smislu života koje se kod ve-

⁶ Važno je zapaziti da se radi o *većini* pripadnika neke zajednice. To znači da ne možemo govoriti o *svim* pripadnicima neke zajednice. Kultura neke zajednice nije homogen entitet, ako uzmemo u obzir odnose moći, ona istodobno u sebi može sadržavati različite vrste identiteta, od legitimirajućih do identiteta otpora. Pripadnici neke zajednice mogu posjedovati kvalitativno različite identitete (rodne, profesionalne, klasne, regionalne, etničke, vjerske). Teza koju iznosimo jest da su neki identiteti zbog vanjskih, povijesnih razloga i unutarnjih, funkcionalnih razloga (koje ćemo tek iznijeti) snažniji izvori smisla za svoje pripadnike. U takvu smo vrstu identiteta ubrojili nacionalni identitet.

ćine ljudi obično ne eksplicira kao konkretno pitanje, no, uvijek stoji negdje u pozadini kao neki osjećaj koji je stalno prisutan u svim našim životnim djelovanjima. Ono što smo ovdje 'pučki' nazvali pitanjem o smislu života, u većini se slučajeva odnosi na pitanje o smislu vremena, tj. kada se gleda s pojedinačnog ljudskog postojanja, ono se može preformulirati kao pitanje o smislu kretanja ljudskih bića "jednog za drugim" koje se javlja kao rođenje, razvoj, smrt, ponovno rođenje, razvoj, smrt itd.

Dakle, kada kažem 'smisao', onda u prvome redu mislim na smisao koji odgovara na pitanja na koja je u prošlosti dominantno odgovarala religija, na krajnja pitanja koja se tiču smrti, slučajnosti, konačnosti, propadanja, kontinuiteta itd.

Teza B. Andersona koja nam na zanimljiv način donosi odgovor na pitanje zašto je, pored uspješnosti na drugim poljima, nacija-država iznimno uspješna i na simboličkom polju kojim dominira pitanje smisla.

Popularnost nacija i nacionalizama javlja se zbog njihova sadržaja koji je blizak religijskom, koji ljudskoj jedinki kroz povezivanje s ogromnim nacionalnim tijelom, koje je relativno stabilno u vremenu i prostoru te još moćno i priznato, podaje dostojanstvo, značenje, privid trajnosti i nadu u budućnost.

Naravno, stvar nije vezana za nacionalni identitet. Bilo koji identitet koji je u mogućnosti ispuniti navedene potrebe u određenom trenutku može postati dominantni izvor smisla za društvene aktere.

Vratimo se našoj podjeli.

U nerazvijenom obliku, 1., 2. i 6. točku zaključka nalazimo kod Frederika Bartha (1969).

Iako nije promatrao događaje na globalnoj razini, Barth je zaključio da jedino u zatvorenim i izrazito tradicionalnim društvima identiteti i međugrupne granice postoje kao relativno stabilne kategorije.

U modernim društvima situacija je ipak bitno drugačija. Tu u prvi plan dolaze promjenjivi odnosi s drugim skupinama. Jednom uspostavljen identitet i međugrupne granice sada ne vrše nikakvu prisilu nad kulturnim tkivom. Kultura se mijenja, uči, kreira ponajviše kao funkcija odnosa s drugim. U toj promjeni ne dolazi do brisanja međugrupnih granica i curenja kulturnog tkiva, kao što mnogi tradicionalisti misle, već do obnavljanja međugrupnih granica te učvršćivanja identiteta i kulturnog tkiva neke zajednice. Taj smo proces već opisali na primjeru Hrvatske gdje smo javljanje nacionalizma označili kao jednu vrstu obrambene politike koja uz pomoć simboličkog i kulturnog sustava nastoji postići grupnu konsolidaciju što se javlja kao praksa isključivanja, netrpeljivost, razlike i odvajanja.

Do sada smo uglavnom samo naznačili političku praksu nacionalizma ne dotičući se posebno promjena koje je kulturno tkivo u tom procesu prolazilo. U specifičnom odnosu s drugima, hrvatsko kulturno tkivo prolazi kroz zanimljive i složene promjene koje vrijedi istraživati.

Upravo bi to moglo biti polje suvremenih etnoloških istraživanja. Ovdje ćemo pokušati naglasiti neke trendove promjene.

No, da bismo to sagledali, najprije moramo pogledati s kojim je to *drugima* hrvatska nacija najčešće imala 'posla'. Od osamostaljenja, odnos prema drugome u politici i većem dijelu javnosti uglavnom se svodio na odnose s istočnim susjedima. U svjetlu ratnih sukoba, osobito se inzistiralo na uvođenju razlike naspram Srba, Jugoslavije, Bošnjaka i nejasno shvaćenog Istoka koji je predstavljao sve nazadno. I prema Zapadu se vodila selektivna izolacionistička politika koja je uglavnom bila nepovjerljiva prema Velikoj Britaniji, Francuskoj, a nešto otvorenija prema SAD-u i Njemačkoj. Ove su napomene navedene samo kao orijentacija i ne teže biti iscrpne. U današnje vrijeme, vanjska je politika okrenuta europskim i prozapadnim integracijama, dok se prema istočnim susjedima odnosi nastoje zatopeliti, uz obostrano nepovjerenje. Na kulturnom planu ovi su se odnosi preslikavali vrlo šaroliko i ekstenzivno.

Navest ćemo nekoliko najprepoznatljivijih sfera kulturnoga javnog života u kojima se takva djelatnost najbolje oslikavala.

Možda je najeklatantniji i medijski najeksponiraniji primjer konstantan rad na promjeni jezičnog standarda koji se kontinuirano mijenja, uglavnom iscrtavajući granice prema istočnim susjedima. Pitanje jezika veoma je važno i najčešće odlično prikazuje ekskluzivnu kulturnu nacionalnu politiku. U Hrvatskoj se, od neovisnosti naovamo, jezična politika uglavnom svodila na odvajanje jezičnog standarda od, kako se popularno kaže, 'istočnih varijanti govora'. Nacionalno pitanje jezika i onda posredno kulture koja se pronosi tim jezikom ne zaobilazi ni antinacionalističke, multikulturne zemlje. Pri integraciji u neko društvo, jezična je kompetencija nešto na čemu se bezuvjetno insistira, a mnogi pokušaji uvođenja dvojezične politike na razini država i regija bili su bezuspješni ili prihvaćeni s mnogo teškoća. Posebno je zanimljiv primjer neanglofonih europskih zemalja koje se dosta tvrdo i beskompromisno bore protiv dominacije engleskog jezika na području Europe i u svijetu.

Od šarolikih 'nacionalnih' kulturnih kretanja, najprisutnija je opsjednutost sportskim nacionalnim uspjesima čija se proslava pretvorila u sad već čvrsto kodificiran običaj. U sportskim takmičenjima, nacionalno obilježavanje sudionika u sportskim aktivnostima samorazumljiva je pojava. No, pristup tim događanjima podosta se razlikuje od zemlje do zemlje. U Hrvatskoj je sport zauzeo središnje mjesto društvenog života. U slučaju nekoga sportskog uspjeha, središnje informativne emisije svih televizija počinju izvještajem s toga sportskog terena. Naravno, fenomen opsjednutosti sportom nije samo hrvatski, no, u Hrvatskoj je on poprimio, usudio bih se reći, patološke razmjere, što se najbolje može primijetiti po porastu nasilja na sportskim terenima. Zanimljiv je bio slučaj koji se dogodio u zimu 2006. Naime, pobjedu Janice Kostelić gledatelji nisu mogli vidjeti jer se istodobno na televiziji prenosila katolička misa. Taj 'gaf' nacionalne televizije jednodušno je oštro javno osuđen što je natjeralo vodstvo televizije da se u nekoliko navrata ispriča povrijeđenom gledateljstvu. Taj zanimljiv fenomen pokazuje kakav je danas status sporta.

Do prije tri ili četiri godine, u Hrvatskoj se mogao primijetiti porast opsjednutosti turističkim identitetom Hrvatske na nacionalnoj i regionalnoj razini. Mediji i javne rasprave 'brujili' su o hrvatskoj turističkoj politici i turističkom identitetu zemlje koji se žurno morao profilirati. Dok se za nacionalnu razinu uspostave prepoznatljivog identiteta brinu mediji i turistička zajednica, izuzetno je zanimljivo promatrati odgovore lokalnih sredina na globalne izazove. Na lokalnoj je razini posebno primjetan proces samo-egzotizacije kod kojeg se pokušavaju obnoviti neki stariji običaji i priče koji se u tom procesu jednim dijelom kreiraju i re-kreiraju.

Uglavnom, svjedoci smo poplave različitih fešti i događanja koja imaju tradicionalni 'štih' ili ga barem nastoje imati. Primjetna je i poplava udruga i pojedinaca koji se bave promicanjem i zaštitom i prirodne baštine. Ovo često izmišljanje tradicije, ima dodirne točke s Hobsbawmovim (1977) pojmom 'izumljene tradicije' koja se javlja u vremenima promjena, a koja nastoji održati fiktivnu vezu s prošlošću nudeći nešto stalno i nepromjenjivo usred modernog svijeta. Hobsbawm ovakve pojave uglavnom povezuje s nacionalnim kontekstom. No, one na primjeru turizma u Hrvatskoj imaju drugačije konotacije.

Turizam je u hrvatskom kontekstu dosta specifična i izdvojena pojava koja se kao odgovor na globalna ekonomska i politička kretanja ipak razlikuje od obrambene politike nacionalizma. Iako ima nacionalni i regionalni razlikovni predznak, isticanje razlike i izgradnja specifičnog identiteta u slučaju turizma nema karakter obrane i isključivanja, već je, naprotiv, razlikovna komponenta i nastoji postići što bolju integraciju u globalnim turističkim tokovima. Ono što integrira turističke zajednice sa svijetom jest globalno turističko tržište koje potiče i trpi različitost identiteta. U sklopu liberalne doktrine zapadnih zemalja iz kojih dolazi većina turista, različitost je nešto što je neupitno, danas poželjno, nešto s čim se može dobro trgovati. Jednadžba je jednostavna, novac se zamjenjuje za identitet i izvornost. Novac, naravno, u ovoj jednadžbi ima mnogo veću težinu, što znači da se pod pritiskom potražnje polovi jednadžbe mogu izmijeniti. Kulturni turizam kakav je danas u modi možda će biti zamijenjen nekim drugim oblikom. U nekoj novoj konstelaciji odnosa bit će veoma zanimljivo pratiti što će se dogoditi s identitetom, ponajprije regija, pa onda i turistički usmjerenih država.

Na političkoj razini Hrvatska se pokušava profilirati kao zemlja gdje se poštuje zakon i ljudska prava. Osim turizma, u ekonomskoj sferi ne može promaknuti ni izuzetno 'lukava' strategija Hrvatske gospodarske komore 'Kupujmo hrvatsko!' koja, uz pomoć nacionalnog identiteta, nastoji ograničiti i usmjeriti upotrebu i potrošnju robe i proizvoda.

U gore nabrojanim kretanjima identiteta vidljiva je promjena fokusa odnosa s drugim. Do 2000.g uglavnom je bio važan odnos s istočnim susjedima te se identitet uglavnom usredotočio na iscrtavanje granica prema istoku. Najeklatantniji je primjer revidiranje povijesti koja se prikazivala kao višestoljetna patnja hrvatskog naroda u borbi za samostalnu državu. Kao recentni povijesni neprijatelji tog nauma, prikazani su Srbi, tj. 'Velikosrbi' sa svojom Jugoslavijom te komunisti, pretežito opet

sa skrivenim 'velikosrpskim' namjerama. Fokus povijesnog problema usmjeravao se na prvu i drugu Jugoslaviju, Radića, partizane i ustaše. Iako je i danas ta tematika uvelike prisutna, ponekad kroz rehabilitaciju NOB-a, danas je fokus prebačen na bližu prošlost, tj. na nešto što se naziva Domovinskim ratom. Zbog promijenjenog fokusa odnosa s drugim, s istočnih susjeda na Zapad, Domovinski rat postaje povijesna tematika broj jedan. Prati se njegov dignitet, svetost, junaci, odnos s Haagom. Za nas je posebno zanimljiv popkulturni odjek koji je ta tematika doživjela. Svjedoci smo velike popularnosti, posebno među mladom populacijom, pjevača u čijim je pjesmama dominantna ta tematika itd.

Promjene kulturnog tkiva do kojih dolazi raznolike su i gotovo neiscrpne te mogu biti zanimljiva tema zasebnih etnoloških istraživanja. Tako i ovaj rad može poslužiti za neka teorijska polazišta za interdisciplinarna istraživanja (kolektivnih) identiteta, kao i u prepoznavanju načina na koji se legitimiraju i manifestiraju.

Literatura

- Anderson, B. (1990) *Nacija: zamišljena zajednica*, Zagreb, Školska knjiga
- Arendt, H. (1996) *Eseji o politici*, ur. Puhovski, Žarko, Zagreb, Biblioteka Antibarbarus
- Aristotel (1988) *Fizika*, Zagreb, Globus i Sveučilišna naklada Liber
- Aristotel (1988) *Metafizika*, Zagreb, Globus i Sveučilišna naklada Liber
- Barth, F. (1994) Enduring and Emerging Issues in Analysis of Ethnicity, u: *The Anthropology of Ethnicity. Beyond 'Ethnic Groups and Boundaries'*, Amsterdam, Het Spinhuis Publishers
- Barth, F. (ur). (1969) *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*, Boston, Little Brown & Co.
- Beck, U. (2004) *Moć protiv moći u doba globalizacije*, Zagreb, Školska knjiga
- Bratanić, B.: *Poimanje rada na etnološkom atlasu Evrope i susjednih zemalja*, rukopis, knjižnica Odsjeka za etnologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu
- Castells, M. (2002) *Moć identiteta*, Zagreb, Golden Marketing
- Castells, M. (2000) *Umreženo društvo*, Zagreb, Golden Marketing
- Filozofijski rječnik* (1965) ur. Filipović, V., Zagreb, Matica hrvatska
- Gellner, E. (1998) *Nacije i nacionalizam*, Zagreb, Politička kultura
- Gellner, E. (2000) *Postmodernizam, razum i religija*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo
- Hegel, F. (1989) *Osnovne crte filozofije prava*, Sarajevo, Veselin Masleša

Hegel, F. (2000) *Fenomenologija duha*, Zagreb, Naklada Ljevak

Hobsbawn, E. (1977) Introduction: Inventing traditions, u: Ranger, T., Hobsbawn, E., ur: *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press

Katunarić, V. (2003) *Sporna zajednica: Novije teorije o naciji i nacionalizmu*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo